

Aydın Mədətoğlu
Qasımli
filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

(əvvəli ötən sayımızda)

İsmayıl Bəyin nəşr etdiyi "Tərcüman" qəzeti yalnız Kırımda deyil, Misirdən Kaşğara qədər bütün Türk aləmində milli oyanış hərəkatlarının inkişafında və Türk mədəniyyətinin öyrənilməsində ən böyük qaynaqlardan biri olmuşdur.

İsmayıl Bəy Qasıralı Əlimərdan Bəy Topçubaşov, Yusuf Akçura və b. ilə birgə "Rusiya Müsəlmanları İttifaqı" adlı siyasi partiya yaradaraq I Rusiya Dövlət Dumasına (Rusiya Məclisinə - A.M.) mümkün qədər çox Türk deputat seçilməsinə nail olmuşdular. İsmayıl Bəy Qasıralı bu partiyanın hər üç Qurultayında iştirak etmiş və çox radikal məsələləri irəli sürmüşdü. Bu partiyanın Nijni-Novqorodda gəmidə keçirilən III qurultayında sədrin müavini (Sədr Əlimərdan Bəy Topçubaşov seçilmişdi - A.M.) və Mərkəzi İdarə heyətinin üzvü İsmayıl Bəy Qasıralının Türk millətçiliyi baxımından çox mühüm olan aşağıdakı təklifi qurultulu alqışlarla qarşılanmışdı. İsmayıl Bəy öz çıxışında göstərmişdi ki:

"Ümumən Türklərin əsli, nəsli birdir. Məkan və zaman nəticəsində şivə və adətlərimizdə ixtilaf yaranmış, bu ixtilaflar bir-birimizi başa düşməyəcək dərəcəyə çatmışdır. Bundan sonra məktəblərimizi vahid ədəbi dilimizə xidmət edəcək hala gətirmək lazımdır. Qurultayların məktəb və mədrəsə komissiyası tərəfindən hazırlanmış layihəsində ibtidai məktəblərimiz üçün dörd illik tədris nəzərdə tutulmuşdur. Bunun üç ilində sadə məhəlli şivə ilə tədris etmək, son sənədə Ümumi Türk lisanı ilə yazılmış kitablar oxudulmalıdır. Bu sayədə tədriscən müxtəlif şivə və ləhcələr birləşmiş olar" (Seçmələr bizimdir - A.M. Bax: Mirzə Bala Məmməd-zadə. Milli Azərbaycan hərkəti. Bakı. 1992.səh.26,27).

Əlimərdan Bəy Topçubaşov tərəfindən hazırlanan "Rusiya Müsəlmanları İttifaqı Xalq Partiyası"nın

Program layihəsi 75 maddədən ibarət idi. Qurultayda Program layihəsi müzakirə edilərək müəyyən dəyişikliklərlə qəbul edilmişdi. 10 bənd, 72 maddədən ibarət bu Programda "Siyasi məqsədlər, Dövlət quruluşu, Dini qaydalar, Məhəlli Muxtariyyət, Məhkəmə, Məliyyə işləri ilə yanaşı, "Əhəlinin hüququ, Maarif məsələləri, Torpaq məsələləri və Fəhlə məsələsi"də öz əksini tapmışdı. Çar Rusiyasında yaşayan Türklərin bir vahid siyasi partiya ətrafında birləşməsi çox böyük hadisə idi. Partiya Programında irəli sürülən müddəaları oxuduqda imperiya daxilindəki "Türklərin rus çar rejimi tərəfindən hansı hüquqlardan məhrum edilmiş olduqları meydana çıxır" (Qurultayın materialları haqqında geniş məlumat üçün bax: Hüseyn Baykara, Azərbaycan istiqlal mübarizəsi tarixi, Bakı. 1992.səh.130-163).

"Rusuya Müsəlmanları

İttifaqı Xalq Partiyası"nın Rusiya İmperiyasındakı rüporu İsmayıl Bəy Qasıralının nəşr etdiyi "Tərcüman" qəzeti idi.

İsmayıl Bəy Qasıralı rus inqilabçılara inanmış, onların köməyi ilə Terklərin milli məsələlərinin həll ediləcəyini qəbul etməmiş, inqilab fırtınalarına sürüklənməyi xətalı saymış, ona görə də bəzi Qazanlı və Kırımlı inqilabçı gənclər tərəfindən pis qarşılanmış, "Tan" qəzetində o, mühafizəkarlıqda ittiham

irəli sürdüyü "Dildə, fikirdə, işdə birlik" ideyasının təbii qərarlaşdırılmışdı ki, bu da Türkçülüyn əsası idi.

İsmayıl Bəy Qasıralının fəaliyyətini dəyərləndirən Azərbaycan alimi, fəlsəfə elmləri doktoru Rafail Əhmədli "Azərbaycan milli-demokratik dövlətçilik məfkurəsi - Türkçülük, Müasirlik, İslamçılıq" adlı monoqrafiyasında göstərir ki: "İsmayıl bəyin düşüncə tərzinin bu məsələlərə müxtəlif zamanlarda nəşr etdirdi-

öz üsuluna uyğun Bombayda (Hindistan - A.M.) bir məktəb açmışdı. Qasıralının əkdüyü toxumlar boşuna getmədi.

XX əsrin əvvəllərində Rusiyadakı Türk ölkələrində Qasıralının istədiyi tərzdə 5000 məktəb və öyrətmən (müəllim - A.M.) okulu var idi. Rus məktəblərinə getmədən də Avropalıya yaxınlaşmaq mümkün idi... Rusiyadakı Türklərin Türk olaraq qalmasında 33 il ömrü olan "Tərcüman" qəzetinin böyük rolu olmuş-

Dildə, Fikirdə, İşdə birlik carçısı İsmayıl Bəy Qasıralı

olunmuşdu. İsmayıl Bəy bu gənclərə çox mənalı bir şeirlə cavab vermişdi (Seçmələr bizimdir - A.S. Bax: Kırımlı Cəfər Seyidəhməd, Qasıralı İsmayıl Bəy. İstanbul 1934. səh 41; Mirzə Bala Məmməd-zadə. Milli Azərbaycan hərəkatı. Bakı. 1992.səh.30).

Qasıralı istər o dövrdə, istərsə də ondan sonra Yusuf Akçura ilə birgə "Pantürkizm" və "Turançılıq" hərəkatının rəhbərlərindən biri olmuşdur.

1917-ci il fevral inqilabından sonra Rusiya Türkləri arasında "Türkçülük" cərəyanı xeyli güclənmişdi. Bunun ən bariz dəlili Rusiya Müsəlmanlarının Moskva Qurultayında qəbul edilən qərarlar arasında Rusiyadakı Müsəlman Türk məktəblərində, orta məktəb və liseylərdə Türkiyə Terkçisinin məcburi dərslər kimi keçilməsi, ali təhsilin də Türkiyə Türkçəsi ilə aparılması haqqındakı qərar idi. Yeni İsmayıl Bəy Qasıralının

yi məqalələrdə verdiyi cavabların tarixidir. Əməllərinin tarixi isə yaşadığı dövrlərdə tapdığı cavabların həyata keçməsi uğrunda apardığı mübarizələrin tarixidir" (Bax: Rafail Əhmədli, göstərilən əsəri, Bakı-Elm-2007.səh.196).

İsmayıl Bəy Qasıralının həyat və fəaliyyətini xülasə edən məşhur Macar alimi Laszlo Rasonyi də göstərir ki: "Qasıralıda Pantürkizm və Panislamizm ahəngli bir şəkildə birləşməkdədir. Onun yaxın amacı (məqsədi - A.M.) isə bunlardır: Avropa anlamında okul reformu; müştərek Türk ədəbi dilinin yaradılması; Türk qadınlarına ictimai haqların tanınması; İctimai cəmiyyətlər quraraq maarifçiliyi həyata keçirmək. Özü "Üsulı-Cədid" məktəbləri üçün çox gözəl bir "Əlifba" kitabı hazırlamış, 1884-cü ildə Baxçasarayda bir nümunə məktəbi açmışdı. Təsiri Ərəbistan və Hindistanda belə görülmüş, 1912-ci ildə

dur" (Seçmələr bizimdir - A.M. bax: Prof. Dr. Laszlo Rasonyi. Tarixdə Türklük. Ankara. 1971. səh.275, 276).

İsmayıl Bəy Qasıralının "Dildə, fikirdə, işdə birlik" prinsipi bütün "Türkçülük" məfkurəsinin dil, ədəbiyyat, sosiologiya və hətta ideoloji-siyasi sahədə özünə-nəqədərki bütün məsələləri özündə birləşdirmiş, özündən sonrakı bütün Türkçülərə öz təsirini göstərmişdi. İsmayıl Bəyə qədər bu fundamental fikri nə Osmanlı, nə Qafqaz, nə də Qazan Türkçülərinin heç biri bu qədər açıqlıqla, əzm və ısrarla istər nəzəri və istərsə də praktik cəhətdən davamlı şəkildə həyata tətbiq edə bilməmişlər. Ona görə də İsmayıl Bəy Qasıralını özündən sonrakı bütün Türkçülər "Türkçülük" və "Turançılıq" ideologiyasının mərkəzi siması saymış, onu "Ümumtürk dili"nin "Atası" hesab etmişlər.

Ruhu şad olsun.